

”גוף בריא ונפשו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף, זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית, שכחנו שיש לנו בשר קודש, לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש” (הרב קוק, אורות התחיה, לג) ואין צורך להוסיף מילה...

האם רק מן הידע נוציא לנו חינוך?

צמצום הבגרויות כהזדמנות לחינוך המבוסס גם על עשייה¹

נדב ברמן-שיפמן

א. גוף ונפש ביהדות

בספר המופת אלוהים, אדם והסטוריה (פורסם במקור באנגלית בשנת 1959) יצא הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ כנגד השוללים את המימד הגופני שבאדם. לדעתו, התבטא יחס זה בתורת האידיאות של אפלטון ובפנייתה של הנצרות ל'מלכות השמים'. לדבריו התנגדה היהדות לעמדות אלה² מתוך גישה הוליסטית הרואה בגופניותו של האדם (ולא רק ברוחו) חלק חשוב בחינוכו. הוא מסביר כי אחת מתכליותיה המרכזיות של ההלכה היהודית היא חינוכו של הגוף, במידה רבה באמצעות המצוות ה'פולחניות' (התפילה, למשל). זאת, מתוך הנחה שלא מספיק רק ללמד את האדם מהו ה'טוב', אלא יש לחנכו גופנית ולהקנות לו הרגלים שיצמיחו תודעה מוסרית אשר תביא לשליטה עצמית ולהכרה בקיומו ובצרכיו של הזולת. טענותיו של ברקוביץ לגבי מצב האדם, בעיותיו, ופתרונותיה של ההלכה להן,³ מעלות שאלות יסוד לגבי מערכת החינוך: כיצד היא רואה את ילדינו ובאילו אופנים היא מחנכת אותם?

ב. בין גוף ונפש בבתי הספר

בהכללה גסה ניתן לומר כי מערכת החינוך רואה בתלמידים ישויות רוחניות,⁴ שאת צימאונם האינטלקטואלי צריך להרוות בעיקר באמצעות השכל, הזיכרון והשינון. כך ניתן להסביר מערכת המאמנת תלמידים לקלוט חומר ולהקיא בו מבוססיות במבחינים, מה שאנו המורים קוראים לו בתמימותנו 'ללמוד'. מורי המקצועות העיוניים מכירים את המצב הבא: התלמידים חוזרים משיעור ספורט, ואם זה לא אחרי הפסקה גדולה, הרי שכרבע שעה מהשיעור הם מקדישים להסדרת נשימה והפגת זיעה. אם כבר יש חינוך גופני בבית הספר, הוא לא מקבל את הכבוד הראוי לו. מערכת שמכירה בגופניותם של תלמידיה לא היתה מאפשרת זאת.⁵

בספרה גאולת הנפש המודרנית טענה פרופ' אווה אילוז כי החברה המודרנית העמיסה על היחיד ונפשו את האחריות למחדלי החברה, ומכך נגזר טיפול-יתר פסיכולוגי. נראה שבתחום בתי הספר, תופעה זו רחבה במיוחד: אף שכמות התלמידים הנוטלים ריטלין גבוהה מהנדרש, אין אנו שומעים כמעט קריאה להביט על מערכת החינוך ככזו הדורשת תיקון יסודי. במצב הנוכחי, נראה שתעשיית הנרקוטיקה הדידקטית

1 רשימה זו נכתבה לאור כעשר שנים של הוראה וחינוך ובהשראת הגותו של ברקוביץ לגבי יחסה של היהדות לגוף. אני מודה לפרופ' אליעזר שביד על הערותיו החשובות לדברים ולאנשי חינוך ועמיתים שתרמו הערות יסודיות לשלבים שונים של המסמך: תומר בליטי, מעין ברמן פאלק, יצחק ברקוביץ, איתן הופמן, עמנואל זילברמן, רני חזון וייס, איתמר נחמה ובנצי פבר. מכל מקום האחריות לנאמר היא עלי.

2 אמנם יש ביהדות גישות אחרות, הרואות בגוף ובחומר מכשול עקרוני.

3 עמ' 69-105 בספרו הנ"ל של ברקוביץ משרטטים תיאוריה מעמיקה לגבי יחסה של היהדות לגוף. ההשלכה מטענותיו של ברקוביץ לתחום החינוך היא שלי, ישפטו נא הקוראים את סבירותה.

4 בהקשר של החינוך הדתי, כינתה זאת עינת לב בשם "נצרות מחופשת ליהדות". ראו מאמרה 'גוף זה לא צנוע', עמודים 753 (3), טבת-שבט תשע"ב, עמ' 8.

5 לכאן קשורה גם שאלת עיצובן של ההפסקות, הנתפסות במערכת החינוך כבטלה ולכן הן קצרות מאוד (על בעייתיות ההפרדה המקובלת בין 'עבודה' ו'בטלה', ראו: ג'ון דיואי, דמוקרטיה וחינוך, עמ' 204-212). ראוי לבדוק באופן מושכל את האפשרות להאריך את ההפסקות ולקיים בהן משחק חופשי ומודרך (כדורגל, שחמט וכו') ויצירה.

6 לדברי אבישי ברמן, ראש מכינת 'ערבה', חלק ניכר מהתלמידים שלקחו ריטלין בבית-הספר, מנסים – ואף מצליחים – לצמצם ואף להפסיק זאת בזמן הלימודים במכינות הקד"צ. במהלך שש שנות עיסוקו בתחום הוא לא נתקל בחניכים שהחלו להשתמש בריטלין. גם אם כמה חניכים שמרו על מינון הריטלין שנטלו, המגמה הכללית היא לדבריו חד-כיוונית. הדעת נותנת כי עובדות אלה משקפות את סדר היום הפסיכו-פיסי והחברתי המאוזן הקיים במכינות.

טובים יותר, אם לשפוט על פי כלי הידע, היקפו וחדוות הלימוד שמצויד בה בוגר י"ב טיפוס.

שר החינוך הנכנס, הרב שי פירון, הכריז על כוונתו "לעשות מהצעירים בני אדם" (YNET, 14.3.13), אך למעט אמירות (חשובות!) על העמקת האמון של המשרד באנשי החינוך, לא ברור עדיין כיצד זה יעשה: כולם מסכימים על נחיצותו של חינוך ערכי, אך מעטים (כמו ד"ר אמנון כרמון, למשל) שואלים באיזו מידה הוא מושג על ידי העיצוב הנוכחי של הלמידה העיונית, אפילו היא נינוחה וסבירה בדרישותיה. יש שהקימו בתי ספר וזרמי חינוך המציעים חלופות כאלה ואחרות, אך מערכת החינוך הממלכתית עודה מתעלמת מכוליותם של התלמידים.

ד. מה יקרה לאחר צמצום בחינות הבגרות?

שר החינוך פירון הכריז על ביטול חלק ניכר מבחינות הבגרות - צעד שמברך עליו מי שסבור שהמונח 'בגרות' רחב בהרבה מהצלחה בבחינות עיוניות. השאלה המרכזית היא מה יכנס לתוך המרחב שיווצר?

הרצון לגרום לתלמידים העמקה של הלימוד במספר קטן יותר של מקצועות הוא מבורך, אך אם לא ייווצר שינוי פרדיגמה משמעותי, הדבר עלול לגרום לזילות המקצועות שאינם לבגרות. התיקון צריך להתחיל בהכרה של משרד החינוך בכלל ישותו של התלמיד.

דבר חשוב על כך ניתן ללמוד מהמכניזם הקדם-צבאי, אליהן נוהים אלפים ממסיימי התיכון. לפתע, גם כאלו שנכשלו בלימודיהם התיכוניים חווים את הלימוד במכניזם כמשמעותי. ולא רק במבחן של הטווח הארוך מאוד, כפי שנוהגים לומר לגבי ההשפעה ה'אמיתית' של בתי הספר, אלא כבר בטווח הזמן הקצר. מה סודן של המכניזם?

ה. לא על הידע לבדו: ללמוד מהמכניזם על חינוך באמצעות עשייה

המכניזם מבוסס על חינוך באמצעות עשייה ומשימות משותפות. משימות אלה הן חלק מהיותן קהילה, או לפחות מסגרת בעלת מאפיין קבוצתי ברור. לצד הלימוד העיוני, החניכים מטיילים בארץ, פוגשים אוכלוסיות שלא הכירו קודם לכן ועובדים פיזית. כן, בעזרת הגוף שבמשך שתיים-עשרה השנים קודם לכן שכחו שהתלמידים נתונים בו.

יתרונו של החינוך באמצעות עשייה הוא האפקטיביות העצומה שלו, ואת זאת יודעים כל תלמיד ומורה שיצאו לטיול שנתי. אמנם למידת עשייה דורשת ליווי וחניכה הדוקים יותר, חומרי גלם, נסיעות וכן הלאה (לצופף 35 תלמידים בכיתה ולצלם דפי עבודה זה בדרך כלל זול יותר), אך את הכסף שיכול לחסוך השר פירון ביושר ובאומץ בייעול בירוקרטיות במשרד החינוך יהיה אפשר להשקיע בתלמידים ובמורים.

הקיבוץ הדתי, שהתודעה החברתית היא בנפשו יכול להיות כוח חלוץ בקידום מהלך ברמה הלאומית: חצי שנת העבודה היתה מעיקרה דבר נכון בחובנה ההתנסותי-גופני, אלא שצריך לפזר את העשייה הזו על פני כלל שנות בית הספר ולחמשה באופנים נוספים מלבד זה החקלאי

היא מס שהחברה הניאו-ליברלית משלמת עבור עיקרון שוויון ההזדמנויות, במקום ליצור מערכת חינוך שיש בכוחה לייצר חברה בריאה יותר.⁷

ג. החינוך במבחן התוצאה

מורים רבים מנסים בכיתתם ללמד את תלמידיהם לחשוב (ברוח הכיוון המבורך שניסתה פרופ' ענת זוהר לקדם) אך המערכת כמערכת עיונית נכשלת, שהרי כחצי מהתלמידים אינם משיגים את תעודת הבגרות. זאת למרות שינויים כאלו ואחרים בתוכניות הלימודים לאורך השנים. כפי שטען פרופ' אליעזר שביד, מערכת החינוך בארץ סובלת מאקדמיזציה-תר.⁷ באופן פרדוקסלי, זו דווקא אינה מצמיחה אינטלקטואלים

7 ראו ספרו המדינה היהודית במבחן הגשמתה, עמ' 243-247.

העלאת קרנו של התחום החברתי צריכה להיות מגובה בחובת הקצאת משרד וטלפון בבית הספר לרכו החברתי - תפקיד מאתגר וחשוב שהיום קשה לגייס אליו ולשמר בו אנשי חינוך מובילים.

ז. גיבוי, אמון ותזונה

במצב הנוכחי התלמיד נתפס כחסר אחריות וככזה שיש לפקח עליו. ככל שתשתרש במערכת החינוך תפיסה של אמון בתלמיד, העצמתו והטלת אחריות עליו, לא מעט תפקידים יוכלו להתמלא בידי תלמידים (בכיתות הגבוהות כמובן) שגם יוכלו לשמש במידה מסוימת כ'מורים צעירים'.

הובלה של המורים את הפעילויות דלעיל היא כמובן תנאי להצלחתן. ציבור המורים, שהוא מהערכיים ביותר במדינה, ודאי יתמוך במהלך. נדרש גם גיבוי מארגוני המורים ומוועדי ההורים והתלמידים הארציים (וממשרד החינוך עצמו, כמובן), שכן במצב הנוכחי כל יציאה מבית הספר דורשת מהמורים והמחנכים טופסולוגיה מתישה ומייצרת התאהבות כפויה בכותלי הכיתה. אמון של ההורים בבית הספר משמעו חתימה מקדמית בתחילת השנה על הסכמה לתוכנית השנתית של בית הספר ומזעור המשפטיוציה (שהיא למעשה לשון נקייה ל'כסת"ח' הנכפה על בתי-הספר): מה שיפורט בתוכנית השנתית ויאושר על ידי משרד החינוך לא ידרוש אישור נוסף מההורים, אלא רק יידוע בית-ספרי מראש לכתובת הדוא"ל של ההורים כשבוע לפני הפעילות.

בעידן האינטרנט, התלמיד זקוק הרבה פחות מבעבר למורה אלא שכישרו החברתיים

הולכים ונהיים מובנים-פחות בעידן

הטכנולוגי. למרות זאת, נראה שהכיוון הנוכחי

במערכת החינוך הוא הפיכת התלמיד ליצור

פסיבי המחובר למקלדת, על חשבון פיתוח

יכולותיו האנושיות: הוי האומרים 'מחשב,

מחשב'

הקיבוץ הדתי, שהתודעה החברתית היא בנפשו (וששר החינוך היה רב של אחד מקיבוציו - עין הנצי"ב), יכול להיות כוח חלוץ בקידום מהלך זה ברמה הלאומית: חצי שנת העבודה (שבוטלה בשנות התשעים) היתה מעיקרה דבר נכון במובנה ההתנסותי-גופני, אלא שצריך לפזר את העשייה הזו על פני כלל שנות בית-הספר ולממשה באופנים נוספים מלבד זה החקלאי.

עוד נגזרת של דיון זה קשורה לכך שלפי נתוני הלמ"ס, כשליש מהילדים במדינת ישראל הם עניים.⁸ לאור זאת, על משרד החינוך לבדוק (גם לאור ניסיון של מדינות אחרות) את האפשרות לספק לכל ילד בצהרי יום הלימודים יחידת מזון,

ראשית, על משרד החינוך להכריע עקרונית לגבי המינון הראוי שבין למידה עיונית ללמידת עשייה (נניח 1:1 או אפילו 1:2 'לטובת' העיונית). לאור זאת יש להסב שעות הקיימות במערכת לשעות עשייה, התנסות ויצירה, בין אם הן של ספורט, מוסיקה, ריקוד, תיאטרון, שחמט, ציור, נגרות, גינון וכו'. חיוני מאוד להגדיר מהם היעדים החינוכיים שכל אחד ממקצועות אלה מסוגל לממש וכיצד. בחטיבות הביניים הדבר דחוף במיוחד - שם גורמת בלעדיות הלימוד הפרונטלי לבעיות משמעת ואלומות חמורות. אין זה מקרי: זהו גם הגיל שבו חש הנער המתבגר בניגוד החרף ביותר בין עיסוקו האינטנסיבי בגופו (המשתנה, מתפתח וכן הלאה), לבין הקוריקולום של מערכת החינוך.

ו. למידת התנסות אישית וחברתית: 'אלו דברים שאין להם Google'

חשיבות המעשה לצד הלימוד, כחלק ממנו או כתוצאה שלו הוטעמה כבר במקורותינו (למשל בספרי דברים, מא; משנה אבות א, יז) לאור ההכרה בכליות האדם: "בְּכֹל דְרָכַיךָ דַּעְהוּ" (משלי ג, ו). איך ניתן לעשות זאת כיום? חינוך באמצעות התנסות הוא דבר שנמצא כיום בשימוש בעיקר במעבדות חקר-בלימודי כימיה, ביולוגיה ופיסיקה. הנה אפשרויות נוספות: חממה בית-ספרית בה יגדלו ירקות, וגם קולנוע הוא תחום מצוין ליצירת חינוך על ידי עשייה (וגם כישורי אוריינות, כפי שטוען ד"ר יורם הרפז). מן ההגיונות לציין שכמו שחינוך עיוני יכול להיכשל, כך גם חינוך התנסותי: חינוך מעשי אינו תרופת פלא (ויש גם להמשיך מהלכים מקבילים של קידום הכשרת המורים ואופן העסקתם), אך יש בהגברת נוכחותו במערכת החינוך סיכוי גדול למיצוי מירב הכשרונות שיש בתלמידים.

רמה נוספת של התנסות היא זו החברתית. בעידן האינטרנט, התלמיד זקוק פחות מבעבר למורה כמתווך אינפורמטיבי. אלא שכישרו החברתיים של התלמיד הולכים ונהיים מובנים-פחות מאליהם, וכידוע אין ללמוד אותם באינטרנט. למרות זאת, מעידים אנשי חינוך על כך שנראה שהכיוון הנוכחי במערכת החינוך הוא הפיכת התלמיד ליצור פסיבי המחובר למקלדת, על חשבון פיתוח יכולותיו האנושיות: הוי האומרים 'מחשב, מחשב'.

התיקון יתחיל בהשבת מעמדה של הכיתה כחברה מתחנכת, מתוך ההנחה שבני אדם (ותלמידים בכלל זה) הם חברתיים בטבעם, והיותם שלובים במארג זה היא גם יסוד מרכזי באושרם. הכתה תתרום לקהילות רחבות יותר בביקורים בבתי אבות או בצביעת הוסטלים, במפגשי דיאלוג עם תלמידים מבתי ספר שונים מהם (ברוח זו יוערכו בתי ספר גם לפי מידת חשיפתם לנוער השונה מהם). כמו כן יבקרו התלמידים במשרדי ממשלה, שדות, פרדסים, חברות היי-טק, נגרות וכו'.

8 כלומר: המשתייכים למשפחה בת ארבע נפשות שהכנסתה היא מעט יותר מ-5,000 ₪ לחודש.

התיקון יתחיל בהשבת מעמדה של הכיתה כחברה מתחנכת. הכיתה תתרום לקהילות רחבות יותר בביקורים בבתי אבות, צביעת הוסטלים ומפגשי דיאלוג עם תלמידי בתי-ספר שונים מהם. כמו כן יבקרו התלמידים במשרדי ממשלה, שדות, פרדסים, חברות היי-טק, נגריות וכו'

מדוע? כי החשיבה העיונית תהיה פחות בנאלית. שאלות של הגות יהודית, של דילמות מוסריות, של שירה וספרות תהיינה מיוחדות באופן לימודן. מתוך עיצוב הקוריקולום הדידקטי באיזון בין גוף לנפש תהיה לגוף התלמיד פניות רבה יותר להאזין לשאלות הרוח. כיום הרוב נלמד באופן מופשט ודווקא הרוח יוצאת נפסדת: יש גבול לכמות הזמן שתלמיד יכול לשבת בכיתה, ואז האנרגיות שלו מנותבות, מה לעשות, למקצועות שאינם נמנים עם מדעי הרוח.

כבוד שר החינוך, הרב שי פירון, מה דעתך על גופם (תרת' משמע) של דברים?

על פי מפרט שיגובש מקצועיים לפי המלצות מומחי תזונה. לעניים זה יעזור לשרוד את היום הארוך, לנוטים להשמנה זה יעזור ביצירת תזונה נכונה. לשאר הילדים זה עשוי לחסוך קניית אוכל ירוד תזונתית, שפעמים רבות הוא היחיד שניתן לקנותו בבית הספר או בקרבתו. מהלך זה יגרום לנוער לחוש שייכות למדינה ולהרגיש כי אכפת לה גם ממיומש יכולתו הפיזית ללמוד, דבר העשוי לצמצם את הנדליום בבתי הספר ולהעלות את הנכונות לתרום לכלל.

ח. העלאת קרנם של מדעי הרוח

נדרשת כאן הערה לגבי מקומם ומעמדם של מדעי הרוח לאור שאלת היחס לגוף. המהלך המוצע כאן לא ינמיך את מקומם של מדעי הרוח בבתי הספר, אלא להפך: הוא ירומם אותם.

נדב ברמן-שיפמן, בן קיבוץ בארות יצחק. גר בירושלים, נשוי לאלירז, אב לבארי, אחינעם והלל. דוקטורנט בחוג למחשבת ישראל באוני' העברית ומורה בבית הספר תל"י בית חינוך.

9 יש פרדוכסליות עצובה אך מעוררת תקווה בענין אקדמיזצית-היתר של מערכת החינוך, והיא שהגוף אינו יודע לתת מקום לרוח, אך סימנה של רוח אמיתית הוא יכולתה לתת מקום לגוף (האם אין זו דרכו של רבש"ע?).